

משפטים - הטעם לרציעת אוזן העבד

השיחה: לקוטי שיחות חלק י"א, שיחה א' לפרשת משפטים • siha.beiyoune@loubavitch.fr

ומזוזה שְהִיו עֲדִים בְּמִצְרַיִם כְּשִׁפְסַחְתִּי עַל הַמִּשְׁקוֹף וְעַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת וְאָמַרְתִּי "כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים, עֲבָדֵי הֵם" - וְלֹא "עֲבָדִים לְעֲבָדִים", וְהִלֵּךְ זֶה וְקָנָה אָדוֹן לְעַצְמוֹ יִרְצַע בְּפִיָּהֶם."

פירוש רש"י (ודברי הגמרא שציטט) מעלה כמה שאלות:

(א) מהו הקשר בין דרשותיהם של רבן יוחנן בן זכאי ורבי שמעון לדברי רש"י בתחילת הדיבור - שהכוונה במלה "אזנו" היא לאוזן הימנית? השאלה בולטת עוד יותר ביחס לדרשתו של רבי שמעון, שאינה דנה כלל באוזן אלא בדלת ובמזוזה...

(ב) אם הרציעה היא עונש על עצם הגנבה או על ההימכרות לעבדות - מדוע היא אינה מבוצעת מיד בתחילת עבדותו, אלא רק במקרה שהעבד בוחר להישאר ברשות אדוניו מעבר לשש השנים המקוריות?

(ג) אם רוצים להעניש ה"אוזן" בגלל ששמעה בהרסיני את המצוות ומכלי־מקום עברה עליהם, למה להענישה רק במקרה העבד העברי ולא כשעובר על שאר המצוות?⁴

מקור 2:

הביאור בזה יובן בהקדים שאלה כללית: למה מגיע לעבד זה עונש בזיון תמידי ומום כרציעה? הרי בב' סוגי העבדים העבריים אפשר למצוא טעם חזק כדי להקל בעונשם:

בדרך כלל, מי שגונב ואין לו אפשרות להחזיר גניבתו (או לשלם) - הרי שזה מפני שעני מרוד הוא, ומשפחתו הייתה פשוט שרויה ברעב, ומן הסתם גנב כדי לקנות אוכל עבור כולם! וגם אם מדובר במי שלא היה לו איך להתפרנס, ומכר את עצמו כעבד - הרי זה דבר המנוגד לגמרי לטבע האנושי!

בשני המקרים ברור שהיהודי עשה זאת בגלל עניותו, והגמרא הרי אומרת שהעניות "מעבירה את האדם על דעתו ועל דעת קונו" - דוחפת אותו לעשות דברים שמעולם לא היה עושה!

ובכלל, האם באמת לא מבינים זה שרוצה להישאר עם אשתו וילדיו? הגמרא הרי אומרת ש"כי הוא אָמַר וְיָהִי - זו אשה, הוא צָנָה וְיַעֲמֵד - אלו בניים", היינו שהקב"ה הוא זה שטָבַע אצל האדם האהבה שרוחש לאשתו וילדיו! האם אפשר להעניש עד כדי כך יהודי שרוצה להישאר עם אשתו וילדיו?

ולכן, עפ"ז היה מסתבר לומר שהסיבה לרציעת האוזן דווקא היא כדי להקל בעונשו של העבד - שהרי רציעת אוזן לשם ענידת נזם היתה נוהג נפוץ למדי באותם ימים.⁵

מקור 3:

אלא, שאם אמנם הסיבה לבחירת האוזן היא כדי להקל בעונש, היה מן הראוי לרצוע דווקא את האוזן השמאלית,⁶ החשובה פחות,⁷ והעובדה שהתורה דורשת לרצוע דווקא את

הערה למגיד השיעור: שיחה זו היא "שיחת רש"י" מובהקת הכוללת הרבה שאלות, אם כי כדי להתאימה לכל הקהלים, קיצרנו כאן בשאלות, ולקהל מתקדם - יש להביאן בע"פ וכו'. כדאי ביותר ללמוד פ"ג מהלכות עבדים ברמב"ם (בעיקר הלכות א"ב). צילום מ"רמב"ם לעם" נמצא במדור "הוספות" של האתר.

הקדמה:

אחרי שסיפרנו בפרשת יתרו על מעמד מתן־תורה, בפרשתנו מתחילות ההלכות, ומיד מתחילים עם דין העבד העברי.¹

התורה מדברת על שני סוגי עבדים עבריים:

(א) יהודי שגנב, ואין לו אפשרות להחזיר החפץ הנגנב או לשלם - עליו למכור את עצמו למי שגנב ממנו, ולהחזיר בכך גניבתו.
(ב) יהודי שאינו מצליח לפרנס עצמו (ומשפחתו) - יכול למכור את עצמו לאדון יהודי, תמורת סכום כסף שייתן לו האדון.

העבד העברי נקנה לתקופה מקסימלית של שש שנים, ומשך תקופה זו יכול אדוניו לתת לו אישה, כדי שיהיו להם ילדים. בשנה השביעית², העבד יוצא "לחפשי חנם" - ללא אשתו השפחה וילדיו.

פרשתנו דנה במקרה מיוחד: מה קורה אם העבד לא רוצה לצאת לחופשי? (מכיון שאוהב את אשתו ובניו, ואולי גם התאהב בצורת החיים של עבד...), אז אומרת התורה שיש לרצוע³ את אזנו של עבד־זה, ויישאר תחת מרות אדוניו "לעולם", עד שנה היובל הבאה.

כמובן ששאלת השאלה: למה לרצוע אוזנו של יהודי? מה קורה כאן! האם מעשהו חמור עד כדי כך?

נתחיל היום את השיעור עם פירוש רש"י ארוך במיוחד, ונראה איך רש"י רמז לתשובה עמוקה מאוד על שאלה זו. בסוף השיעור נוציא מזה הוראה מפתיעה בעבודת ה' שלנו - בחיי היום־יום.

מקור 1:

פרשתנו מתחילה עם דין העבד־עברי, ודנה במקרה שאינו רוצה לצאת בתום שש שנות עבדותו, באומרו "אֶהְבֵּתִי אֶת אֲדֹנָי אֶת אִשְׁתִּי וְאֶת בְּנֵי, לֹא אֶצָּא חֶפְשִׁי!". אז קובעת התורה: "וְרָצַע אֲדֹנָיו אֶת אָזְנוֹ בְּמַרְצֵעַ - וְעָבְדוּ לְעֹלָם."

מפרש רש"י (ג' נקודות): "וְרָצַע אֲדֹנָיו אֶת אָזְנוֹ. הִימְנִית, או אֵינוֹ אֶלָּא שֶׁל שְׂמָאל? תִּלְמוּד לֹמַר אֶזֶן-אֶזֶן לְגִזְרָה שְׁוֵה. נֶאֱמַר כָּאן: "וְרָצַע אֲדֹנָיו אֶת אָזְנוֹ, וְנֶאֱמַר בְּמַרְצֵעַ: "תִּנְוָה אָזְנוֹ הִימְנִית" - מֵה לְהֵלֵךְ הִימְנִית אִף כָּאן הִימְנִית.

"יִמָּה רָאָה אֶזֶן לְהִרְצֵעַ מִכָּל שְׂאֵר אֲבָרִים שְׂבָגוּף? אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן בֶּן זַכָּאי: אֶזֶן זֹאת שֶׁשְּׂמָעָה עַל הַר סִינַי "לֹא תִגְנוּב", וְהִלֵּךְ וְגָבַ - תִּרְצַע. וְאִם מוֹכֵר עַצְמוֹ, אֶזֶן שֶׁשְּׂמָעָה עַל הַר סִינַי "כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים", וְהִלֵּךְ וְקָנָה אָדוֹן לְעַצְמוֹ - תִּרְצַע.

"רַבִּי שְׁמַעוֹן הִיָּה דוֹרֵשׁ מִקְרָא זֶה כְּמִין חוֹמֵר [=פירוש מיוחד]: מֵה נִשְׁתַּנּוּ דָלֶת וּמְזוּזָה מִכָּל כְּלִים שֶׁבִבֵּית? אָמַר הַקָּב"ה: דָּלֶת

¹ הטעם לכך שמתחילים עם דיני העבד - דינים הנוגעים לתופעה מאוד נדירה (ובפרט עם העשירות שהיתה להם במדבר), הוא מכיון שדווקא דינים אלה מבטאים החידוש של ה"משפטים" - התנהגות יהודי באופן חיובי בעולם הגשמי. היינו יכולים לחשוב שמישהו שגנב ונפל כ"כ נמוך, אין להתייחס כלל אליו, וכאן מחדשת התורה שגם אליו יש להתייחס באופן חיובי, לוודא שהינו מקבל כל זכויותיו (אכילה, לינה, אשה וכו') כראוי. (התועודיות תשמ"ז ח"ב עמ' 481)

² רשב"ם: "ובשביעית - שביעית למכירתו ולא שביעית לשמיטה".

³ פשוט לשם את אוזן העבד ליד מזוזת הדלת (linteau), לקחת פטיש ומסמר, ולעשות חור באוזן העבד! וכפי שנסביר הטעם לכך במהלך השיעור.

⁴ לקהל מתקדם: ישנם עוד שאלות באותיות ב' וג' בשיחה (סה"כ 9 שאלות).

⁵ כנאמר בפרשת תשא: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶהְרֹן פִּרְקוּ נְזָמֵי הַזֶּהָב אֲשֶׁר בְּאָזְנֵי נְשִׁיכֶם בְּנֵיכֶם וּבְנֵיכֶם וְהָבִיאוּ אֵלַי".

⁶ ומכאן דברי רש"י "או אינו אלא של שמאל", שכן הסברא נוטה להעדיף לרצוע את אוזן שמאל, אם אומרים שבחירת באוזן היא כדי להקל בעונש.

⁷ כנאמר בפרשת בא אודות התפילין, שעלינו להניחם על "ידכה", מלשון "יד כהה", היד החלשה דווקא, מכיון שבתורה - השמאל פחותה מהימין.

האוזן הימנית והחשובה (כפי שמוכיח רש"י מה"גזרה שווה) מוכיחה שהסיבה לבחירתה של האוזן היא שונה:

ולכן רש"י מביא מיד את דברי רבן יוחנן בן זכאי, המסביר שהטעם לענישת האוזן הוא (לא להקל בעונשו של העבד, אלא אדרבה), כדי להעניש האוזן ששמעה על הר סיני שאסור לגנוב ולהימכר כעבד - ומכל-מקום עברה על עבירה זו!

מקור 4:

[אלא שאם כן, חוזרות השאלות דלעיל: (א) למה להעניש עונש כה חמור? (ב) למה להענישו דווקא כשלא רוצה לצאת? (ג) למה לא לרצוע האוזן בעבירה על שאר מצוות?].

והביאור בזה: הגניבה או ההימכרות לעבד כשלעצמן אינן מצדיקות עונש של רציעה, שכן ייתכן שמצבו הדחוק אילץ אותו לכך (וכנ"ל). אלא שאם כן, היה צריך להתבייש במצבו⁸, ולייחל כלהזמן לרגע בו ייצא לחופשי!

אכן, כשהעבד אומר "אהבתי את אדוני", ובוחר מרצונו הטוב להישאר במצב זה של עבדות, מוכיח סופו על תחילתו שהגניבה או ההימכרות לעבד לא היו חמורות דיין בעיניו מההתחלה - הוא בכלל לא מתבייש במעשיו, ועשה זאת מפני רוע תכונות נפשו⁹, ולכן - עליו להיענש בחומרה על כך!¹⁰

ועפ"ז מובן למה הרציעה מבוצעת רק במקרה שהעבד רוצה להישאר ברשות אדוניו, ולא מתבצעת בתחילת העבדות. וכך מתורצות גם כל השאלות דלעיל¹¹.

מקור 5:

עפ"ז יובן גם הדיוק "אוזן ששמעה על הר סיני":

גלוי וידוע לפני הקב"ה שבהחלט יכול להיות שיבוא האדם לידי מצב של עניות, עד כדי כך שיגיע למסקנה שעליו ללכת לגנוב או למכור את עצמו לעבד בכדי להתפרנס - ובכל זאת, הקב"ה אסר זאת על האדם דרך שני איסורים ברורים: (א) "לא תגנוב", (ב) "כי לי בני ישראל עבדים" [ולא "עבדים לעבדים" - אסור ליהודי להשתעבד למישהו אחר!]¹².

והרי הקב"ה הזן ומפרנס לכל בריותיו, בטח ימציא לו פרנסות באופן אחר, בלי שיהיה מוכרח לעבור על רצונו יתברך! ולכן,

⁸ במקרה של גנב - עליו להתבייש שהגיע למצב שאולץ לגנוב עבור פרנסת משפחתו, ויתירה מזו, שנתפס ונמכר לעבד וכולם יודעים שגנב! ובמוכר עצמו: עליו להתבייש שהגיע למצב זה שהוא עבד למישהו אחר, ואינו בן חורין.

⁹ וגם אם רוצה להישאר מכיון שאוהב את אשתו (השפחה) וילדיו, טענה מתקבלת לחלוטין - בכל זאת, מכיון שמדגיש "אהבתי את אדוני", מוכיח שלא מפריע לו להיות עבד! איך יהודי יכול לאהוב מצב זה של עבדות למישהו? [בדרך אפשר: אם באמת מה שמפריע לו הוא אודות האישה והילדים, למה אינו מבקש שישחררו אף אותם... וישלם על כך בהמשך! אבל לומר ישירות "אהבתי את אדוני"? הוא אוהב מצב עבדות זה? ותן לחכם ויחכם עוד.]

¹⁰ במילים אחרות: לא רוצעים את אדוניו להעניש אותו על זה שרוצה להישאר כעת אצל אדוניו, אלא הוא נענש על העבירה הקודמת שעשה לפני שש שנים! רק שלפנ"ז לא היה שייך להעניש אותו בעונש כ"כ חמור, מכיון שדנו אותו לזכות, שפשוט היה צריך כסף כדי לאכול! משא"כ, כשמראה שלא איכפת לו להישאר במצב הבזיון של העבדות, מוכיח שלא היה איכפת מההתחלה, ולכן יש להעניש אותו על העבירות שעשה לפני¹¹ (גניבה ומכירת עצמו לעבד).

¹¹ התשובות: (א) העונש הוא אכן חמור מאוד, כדי להענישו על רוע תכונות הנפש שהתגלו כעת. (ב) רוע תכונות נפש אלה התברר רק כשרצה להישאר. (ג) [בדרך אפשר:] בשאר עבירות תמיד אפשר לטעון ש"יצרו הוא שתקפו", אבל כאן - הרי רוצה בשאט נפש להישאר עבד!! זוהי תכונת נפש חמורה מאוד!!

¹² לקהל מתקדם: הגם שאיסורים אלה לא נאמרו כלל בהר סיני (וגם "לא תגנוב" שבעשרת הדברות מדבר בכלל על גניבת נפשות ולא גניבת ממון) - עיין בהערה 6 בשיחה שמביא מהרא"ש ש"לא תגנוב" שבעשרת הדיברות כלל גם (בדרך רמז) את איסור גניבת ממון. וגם האיסור להיות עבד למישהו אחר, נרמז בדיבור השני: "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני". ועיין בהערה 35 בשיחה.

גם בהיותו במצב דחוק, היה עליו לבטוח בקב"ה שבוודאי יעזרהו ויחלצהו מהמצוקה בה הוא נמצא¹³.

מקור 6:

וכדי להטעים יותר את חומרת החטא של עבד זה¹⁴ (כך שיובן גם ל"תלמיד ממולח") - מזכיר רש"י את שמו של בעל המאמר, רבן יוחנן בן זכאי:

מצינו שריב"ז כל עניינו היה תורה! הגמרא מספרת שמשך כל ימיו רבן יוחנן זה זכאי - "לא הלך ארבע אמות בלא תורה .. ולא קדמו אדם בבית המדרש". וגם בתקופת עוני ומצוקת חורבן בית-המקדש, הרי כשפגש את קיסר הרומאים השתדל בעיקר עבור התורה, עבור הצלת "יבנה וחכמיה"¹⁵!

ריב"ז - שעניינו תורה - מלמד אותנו: אותה התורה שציוותה לעבד זה לשאת אשה, וקבעה בטבע שיאהב את אשתו זאת - אותה תורה ציוותה לאדם זה לצאת לחופשי אחרי שש שנים! אותה תורה שהודיעה ש"לא יחדל אביון מקרב הארץ" (תמיד יהיו עניים בארץ) - אותה תורה אסרה לגנוב, וזהו!

מקור 7:

מצינו גם בריב"ז, שהפליא מאוד בעניין גמילת חסדים, והמשיל זאת אפילו לכפרת בית-המקדש!¹⁶ ועפ"ז, כשרש"י מצטט את ריב"ז, מרמז לעניין נוסף: גם במצב של עוני ודחוק אסור היה לו לעבור על ציווי התורה, והיה עליו להסתמך על החובה שיש לכל יהודי להלוות כסף - ובטח היה יכול למצוא יהודים שילוו לו כסף, בלי שיצטרך לגנוב או להימכר כעבד!

מקור 8:

מ"ינה של תורה" שבפירוש רש"י:

ישנם אנשים הטרודים כל-כך בעסקיהם הגשמיים במשך ששת ימי החול עד שהם "עבדים לעבדים", וגם בבוא יום "השביעי" יום השבת קודש שבו צריך האדם לצאת חפשי, לשבות ולנוח מכל עניני חול - אינם רוצים לצאת חפשי ולשחרר עצמם מאהבתם ושעבודם לעניניהם הגשמיים!¹⁷

ועל זה באה ההוראה: הקב"ה ציווה "כי לי בני ישראל עבדים" - ענינו של האדם הוא עבודת ה' יתברך בלימוד התורה (וקיום המצוות)! זהו ענינו של האדם! ודווקא ע"י הנהגה זו יוצא האדם לחופשי מגלותו הפרטי, ועי"ז מקרב גם היציאה מהגלות הכללית, וכך נזכה במהרה לביאת משיח צדקנו!

¹³ לקהל מתקדם: ולכן, כדי לבסס עיקרון זה - שהיסוד המרכזי לחטאו הוא בזה שרוצה להיות עבד של מישהו! - מביא רש"י סמך מיוחד ("כמין חומר") מן ה"דרש" (ולא פשט) שאמר רבי שמעון, שהטעם לרציעה סביב הדלת והמזוזה הוא: "דלת ומזוזה שהיו עדים במצרים קשפסחתי על המשקוף ועל שתי המזוזות ואמרתי "פי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם" - ולא "עבדים לעבדים", והלך זה וקנה אדון לעצמו יך בצנייהם". ממש אותה נקודה!

¹⁴ הרי סוף-סוף, חוץ מזה שטוען "אהבתי את אדוני" - שזה אכן בעייתו, הרי טוען גם "אהבתי את אשתי וגו'" - שזו טענה מתקבלת, וקשה לענוש על כך.

¹⁵ כמו כן, ריב"ז הוא גם זה שקבע בפרקי-אבות: "אם למדת תורה הרבה, אל תחזיק טובה לעצמך - כי לכך נוצרת".

¹⁶ אבות דרבי נתן ד, ה: "פעם אחת היה רבן יוחנן בן זכאי יוצא מירושלים והיה רבי יהושע הולך אחריו וראה בית המקדש חרב. אמר רבי יהושע: אוי לנו על זה שהוא חרב - מקום שמכפרים בו עונותיהם של ישראל. אמר ליה: בני, אל ירע לך! יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה, ואיזה? זה גמילות חסדים!"

¹⁷ בהנחת השיחה: "ולדוגמא - שגם ביום השבת הוא צריך לקרוא את העיתון, באמרו, "אהבתי את אדוני"!!! מה נוגע לך מה קורה בעיתון?! - שב ללמוד, תאריך בתפלה! - אפילו בימות החול לא צריך לקרוא עיתון, כיון שזה ביטול תורה, ביטול זמן, פיזור הנפש והגוף וכו' וכו', ועאכו"כ ביום השבת!".